

ET CONVIVIUM I ODENSE 1573
ABSALON PEDERSSØN BLANT DANSKE KOLLEGER

AV

SOLVEIG TUNOLD

I Det kongelige Bibliotek finnes et eksemplar av Niels Hemmingsens bok om ekteskap, forstøtelse og skilsmisse, „Libellus de coniugio, repudio et divortio“, Leipzig [1572/73], som har tilhørt Bergenshumanisten Absalon Pederssøn. Boken er forært ham av Fyns biskop, Niels Jespersen, som har skrevet sin dedikasjon til mester Absalon på forsatsbladet. På siste blad (opprinnelig tomt) samt på bakre perm har seks andre lærde venner og confratres innført sine hilsener og navnetrekk – et lite album amicorum på tre sider.

Både ved sitt trykte og sitt skrevne innhold fører boken inn i den leir, som i reformasjonsårhundrets konsolideringsbestrebelse innenfor protestantismen hadde Philip Melanchthon til eksempel og lærefader, og som over filippismen endte i kryptokalvinismen. Bokens forfatter var Niels Hemmingsen, universalis præceptor Daniæ, som da stod på høyden av sin innflydelse; hans „Syntagma“, som skulle føre til hans avsettelse, utkom først året etter, i 1574. Det innledende brev til forleggeren Ernst Voegelin er skrevet av ingen mindre enn den kjente saksiske teolog Johan Stössel, som mer og mer vendte seg til kryptokalvinske synspunkter, og som i likhet med Hemmingsen også senere fikk lide for sine meninger i nattverdspørsmålet. Trykkeår er ikke angitt, men dedikasjonen er datert Kal. Dec. (1. des.) 1572, og kolofonen sier at boken er trykt av Johannes Steinman i Leipzig, „typis (Ernesti) Voegelianis“. Stössel var da superintendent i Pirna, ikke langt fra Leipzig, og i og for seg er der ikke noe i veien for at boken kan være utkommet allerede i 1572. I 1573 må den iallfall ha foreligget ferdig, for da har mester Absalon fått den.¹⁾

Mester Absalon selv hadde vært Melanchthons elev i Wittenberg, og som lektor i teologi ved Katedralskolen i Bergen leste han blant annet over Melanchthons *Loci communes* og Niels Hemmingsens prekenmeto-

de.^{1a)} Biskop Niels Jespersen som i 1573 forærte ham Hemmingsens sist utkomne bok som vennskapstegn, var venn av Hemmingsen. Og inskripsjonene på minnebladene bak i boken innledes av ingen ringere enn Niels Hemmingsens sønn, professor Hans Hemmingsen, som til glede for oss har datert sitt heksameter til Odense, den 4. des. 1573. De øvrige fem tilhører Odense skole og kirke.

Absalon Pedersøn, også kalt Beyer, er en forgrunnsskikkelse i det 16de århundres fremvoksende norske nasjonale litteratur. Han var vel kjent i Danmark, ikke bare blant sine embetsbrødre, for sitt verk „Om Norgis Rige“ fra 1567.²⁾ Det var riktignok ikke trykt den gangen, men det verserte i mange avskrifter, og både Arild Huitfeldt og Anders Sørensens Vedel kjente og brukte det. Det presenterer seg som et historisk-topografisk verk etter tidens europeiske mønster, men det har mange svinkeerinder til forhold i samtiden, blant annet til de forhatte hanseater på Bryggen i Bergen. Lensherren der, Erik Rosenkrantz, som 1560–68 fortsatte Erik Valkendorfs kamp mot hanseatene, skal i følge Ole Worm ha tilskynnet mester Absalon til dette skriftet. Det utmerker seg ved en for den tid stor nøkternhet, og har mange viktige kildehenvisninger. Og båret som det er av den varmeste fedrelandskjærlighet, kan det stundom heve seg til virkelige høyder, stundom røre ved sin hellige enfold og trohjertighet.

Kjent var også hans minnetale over fosterfaren, biskop Geble Pedersøn, holdt i 1571, 14 år etter Gebles død. Den er nu bare bevart ved referater hos andre forfattere, særlig da Edvard Edwardsen, som i sin „Bergens Beskrivelse“ fra slutten av 1600-tallet har brukt den og gjengir store avsnitt av den – en viktig kilde til kunnskapen om den første evangeliske superintendent i Bergen.³⁾

Men Absalons merkeligste skrift er hans etterlatte dagbok fra 1552–1572, som fremdeles eksisterer i original i Kgl. Bibl. (Thott 940 fol.). Den ble i sin helhet først trykt i 1858,⁴⁾ og kalles ofte for „Liber capituli Bergensis“, fordi den i sin tid tilhørte Bergens domkapitel, hvor mester Absalon fra 1560 av var notar. I sitt slags er den unik i Norden. Samtidens store og små begivenheter og dagliglivet i Norges den gang største by, rulles opp fra år til år, for det meste nøkternt refererende, av og til med en personlig tone, særlig fyldig fra 1560 av – et enestående historisk dokument.

Av en eller annen grunn holdt han opp å føre dagboken i 1572; i april 1575 døde han, bare 47 år gammel. Så dagboken forteller ingenting om hans Danmarkstur i 1573. Men at han har vært der, fremgår både av vår Libellus med Hans Hemmingsens datering, samt av 2 kongebrev,

begge datert Nyborg 12. Nov. 1573.⁵⁾ Til Kapitlet i Bergen skriver Fredrik II at mester Absalon har beklaget seg for ham „om den ringe Underholdning han har“, og pålegger Kapitlet å skaffe ham 30 daler ex bonis communibus, og til Vincents Juell, lensherre på Bergenhus etter Erik Rosenkrantz, om noen fiskerettigheter som Absalon bør få igjen.

Når han hadde oppsøkt kongen i Nyborg, var det naturlig at han gjorde den lille avstikker til stiftsbyen Odense, når han nu først var i Danmark. Der hadde han jo venner og kolleger, og kanskje har han bodd hos bispen selv – Jespersen kaller ham jo i dedikasjonen for sin gamle venn.

Under sine studieår hadde Absalon hatt rikelig anledning til å knytte vennskapsbånd i Danmark. 1544–49 bodde han i huset hos selveste Peder Palladius,⁶⁾ og etter dennes anbefaling sendte biskop Geble ham til videre studier i Wittenberg, hvor da mange studenter fra Norden søkte hen. 1552 tok han magistergraden i København, og fra 1553 foreleste han i teologi for viderekomne elever ved Bergens skole, som biskop Geble hadde reorganisert med tanke på utdanning av evangeliske prester. I 1566 ble han slottsprest på Bergenhus hos Erik Rosenkrantz, som han kom i vennskapsforhold til. Sommeren 1564 var han i Danmark, og at han var vel ansett der allerede da, og hadde gode og formående venner, bærer dagboken fra den tiden tydelig bud om: Med Sjællands biskop, Hans Albertsen, var han ofte sammen, og da han den 20. august preket i Brønshøj, var både bispen og professor Niels Hemmingsen tilstede. Av adelen nevner han fra Danmarksoppholdet blandt andre fru Sophie Hardenberg, Holger Rosenkrantz, etc.

Når mester Absalons vennskap med den ti år eldre Odensebiskop Niels Jespersen daterer seg fra, er ikke godt å si. Dagboken sier ingenting om ham i 1564; Absalon kom iallfall da ikke til Odense, hvor Jespersen satt som biskop siden 1560. Det ser imidlertid ut som om mester Absalon har vært en tur i Danmark også i 1556,⁷⁾ selv om det ikke nevnes i dagboken, som inntil 1560 er meget kortfattet og gir svært få personlige opplysninger – for 1556 er der bare et par innførsler.

Om Jespersens yngre år vet man lite; etter det latinske ærevers som han fikk til sitt bryllup med sin annen kone, 1582, har man sluttet at han var lærer ved en skole. Under sin prestedid ved Vor Frue kirke i Aalborg 1544–55 kan han jo ha vært på besøk i København, og da ha truffet Absalon enten i huset hos Palladius eller etter hans hjemkomst fra Wittenberg. Mulighetene er mange.

Jespersen kjærlighet til musikken og kirkesangen hadde ført til at kongen hadde overlatt ham arbeidet med en messebok, og han hadde

nettopp i 1573 utgitt sitt berømte Graduale, som han hadde fått privilegium på i 1565 – den første evangeliske messebok for Danmark-Norge, autorisert for å skape enhet i liturgien, og som ble gjeldende i over hundre år, inntil den ble avløst av en annen Odensebiskops, Thomas Kingos Graduale. Også skolen interesserte Jespersen seg varmt for, og mellom ham og Absalon har nok deres felles interesse for skolekomediene vært et viktig berøringspunkt. Om mester Absalon vet vi fra dagboken at han alt i begynnelsen av 1560-årene lot fremføre skuespill på norsk. Jespersen på sin side ser ut til å ha vært forut for den senere kgl. forordning av 1574 om at de Terentskomedier som lestes på skolen, skulle oppføres etterpå. Alt ved 1570 laget Jespersen en leseplan for Odense skole, hvor en slik bestemmelse forekom.⁸⁾

At biskopen valgte nettopp Niels Hemmingsens sist utkomne verk som en passende gave til sin norske venn, var naturlig nok. Libellus de coniugio var en innføring i ekteskapsretten, særlig beregnet til hjelp for dansk-norske geistlige, som skulle dømme i ekteskapsaker, og Absalon var medlem av domkapitlet i Bergen. Han kjente jo også den store lærermester personlig. For Jespersen har kanskje en ørliten snev av forfengelighet dessuten spillet inn: Hemmingsen, den europeisk berømte lærde, hadde jo til og med for allverden erklært ham sitt vennskap og sin taknemlighet ved å dedisere en av sine mange bøker til ham, nemlig den latinske kommentar over Pauli breve til de Tessaloniker, Wittenberg 1566. Det er rørende å lese hvordan Hemmingsen i den snirklede latinske dedikasjon ikke bare takker ham for fire og tyve års vennskap (der var bare fem års aldersforskjell mellom dem), men fremfor alt for hans godhet og omsorg for Hemmingsens gamle og syke mor, „pro quo tuo beneficio fateor, me tibi plurimum debere“ (for hvilken din velgjerning jeg tilstår jeg skylder deg mest).

I sin egenhændige dedikasjon til mester Absalon skriver Jespersen:

Ornatissimo viro pietate, virtute, ac Eruditione præstantissimo Domino Magistri Absoloni petreo, Ecclesie que est Bergis Noruagie Lectori et theologo primario: suo Veteri amico ac fratri in Christo predilecto dono dedit Nicolaus Casparus Wiburgensis Superintendens Fionensis.

(Til den høyt ærede mann, herr magister Absolon Pedersøn, fremragende i fromhet, dyd og lærdom, kirkens lektor og fremste teolog i Bergen, Norge, min gamle venn og høyt skattede broder i Christo, fra Niels Jespersen fra Viborg, biskop over Fyen.)⁹⁾

Seks andre lærde venner har bak i boken føyet sine hilsener til biskopens. Det skal innrømmes at blekket i et par av innførselene ser noe for-

Ornatiss: Viri pietate, Virtute, ac
 Eruditione præstantiss: D: Mag:
 Absaloni petro, Ecclesie sue est
 Bergi Norwag: Lectori et Theo
 logo primario: suo Veteri
 amico ac fratri in Christo
 predilecto . . .

~~dat~~

Nicolais
 Casparis . W :

Supri: f :

Biskop Niels Jespersens dedikasjon til Bergenshumanisten M. Absalon Pedersson (desember 1573) i et eksemplar av Niels Hemmingsens Libellus de coniugio, repudio et divortio. Leipzig (1572/73). Naturlig størrelse. Transkribert tekst og oversettelse s. 76.

skjellig ut. Men det er fristende å tenke seg et convivium, et vennelag, en desemberdag i Odense anno 1573, med biskopen som vert, og den norske gjest som det feirede midtpunkt. Av kleresiet i Odense har biskopen invitert dem som har eller har hatt med skolen å gjøre, og som det altså var av særlig interesse for Absalon å være sammen med. Foruten Absalon var der én annen utenbys fra, og som tydeligvis ikke har truffet Absalon før, nemlig den unge professor Hans Hemmingsen fra København, gjest hos sin fars venn. Om et par av de andre må man kunne slutte at de har stått biskopen nær: Bloch¹⁰) forteller at da Jespersen døde i 1587, holdt magister Jørgen Simonsen gravtalen (han var da provst), og om kvelden „spiste alle Provster og Stadens Præster hos Bisp-

inden, indbudne ved Mag. Hans Lang.“ De øvrige var skolemesteren Christen Lauritzen Resingdal, sognepresten til St. Hans, Jacob Henriksen, og Berthel Lang, sogneprest til Vor Frue.

Boken har vel biskopen alt på forhånd skrevet i, og gitt til Absalon. Men der var plass til flere vennehilser. Og de innledes av yngstemann i laget, den 23-årige Hans Hemmingsen,¹¹⁾ som da nettopp var blitt professor i gresk. I en bok av Niels Hemmingsen var det rimelig at hans sønn fikk skrive først, selv om han var yngst:

Heu misera est hominum quam uita hæc plena dolorum
Et quantis mens ipsa malis turbatur, egena:
Luce etenim nunc orta & iam cum uespera tandem
Venit, quid uita est hominis quam uixerat? umbra.
Imo aliud nihil est gelidæ nisi mortis imago.
Gaudia sed uenient post illam æterna beatis.

Eruditione & ueris uirtutibus ornatissimo uiro Domino *Magistri* Absaloni petreio amico et fratri suo carissimo in initæ amicitæ & familiaritatis pignus hæc fecit & scripsit Johannes Hemmingus 4 Decembris Anno 1573 Othoniæ.

(Ak, hvor elendig er menneskers liv og breddfylt av sorger, ondernes vekt holder sinnet, det arme, i knugende uro!
Thi, fra den dag da livslyset randt, og til aftnen omsider senket seg: hvad er det liv et menneske levet? En skygge.
Intet annet det er enn dødens, den iskoldes, billed.
Men efter jordlivet møter de salige evige gleder.¹²⁾)

Til den ved lærdom og sanne dyder høyt ærede mann, herr magister Absalon Pedersson, min meget kjære venn og broder, til et bevis på det fortrolige vennskap vi nu har inngått, har Hans Hemmingsen diktet og skrevet dette, den 4. desember 1573 i Odense.)

Hans Hemmingsen har øyensynlig hatt en liten poetisk åre; noen latinske bryllupsvers til professor Katholm og til magister Olaus Theophili, ble trykt 1570. Det heksameter han har skrevet her, kan enten være et han har hatt liggende ferdig, eller han kan, velbegavet som han var, ha laget verset i kveldens løp. Man tør vel formode at herrene har beseglet sitt vennskap med en brorskål, enten det nu har vært over en tønne godt

På motstående side: Professor Hans Hemmingsens vennehilser i heksameter til M. Absalon Pedersson, i et eksemplar av farens, professor Niels Hemmingsens *Libellus de coniugio*, Leipzig (1572/73) som biskop Niels Jespersen hadde forært M. Absalon. Naturlig størrelse. Transkribert tekst og oversettelse s. 78.

Heu, misera est hominum quam vita haec
plena dolorum,
Et quantis mens ipsa malis turbatur, egeat:
Luce etenim iunxit orta & iam cum vespe-
ra tandem
Venit, quid vita est hominis quam iuxerat?
umbra.
Imo aliud nihil est gelida nisi mortis imago.
Gaudia sed ueniet post illam aeterna beatis.

Eruditione & ueris uirtutibus
ornatis: uiro Domino M:
Absaloni petreio amico & fratri
suo carissimo in uita amicitiae
& familiaritatis pignus haec fe-
cit & scripsit Johannes
Hemmingus 4 Decembris Anno
1573 Offonia

rostockerøll eller en kanne vin. Men verset er ikke meget lystelig fra en 23-åring, som skulle ha en åpen verden foran seg, glimrende begavet som han var, og med den aller beste utdannelse; bare 20 år gammel var han blitt professor pædagogicus i København. Men han bar vel på en ulykkelig arv fra sin vidløftige mor. Han hengav seg til alle slags utsvevelser, og ble til sorg og skam for sin store far. Rørdam forteller i sin universitetshistorie at Niels Hemmingsen i 1572, som universitetets rektor, måtte be professorene om at de for Guds og universitetets æres skyld måtte alvorlig formane hans sønn til å avstå fra sit lastefulde liv. Men alle formaninger viste seg å være forgjeves, og i 1575 ble han avsatt. Han ble sendt i en slags forvisning til Gotland, og fikk omsider et presteembede der, men etter klager fra menigheten ble han også der avsatt. Han skal være død omkring 1602.

Men i desember 1573 var han altså i Odense, og i særdeles godt selskap. Han har vel hatt en forbedringsperiode, samme år var han jo avansert til professor i gresk, til tross for den offentlige skandale fra året før. Men i versets pessimisme overfor jordlivets muligheter tør man kanskje se et vidnesbyrd om at han har mistvilet om sin egen evne til en varig forbedring.

Det ser ut som om de fem andre albumvenner, når først autors sønn har fått hedersplassen, har innført sine hilsener etter alder og verdighet. De gir ikke originale bidrag som Hans Hemmingsen, men tyr til citater, som så mange andre som skriver i stambøker. Pussig nok går citatene også jevnt fremover i tiden, fra en Davidssalme over Ovid og Cicero og kirkefaderen Gregorius Nazianzenus helt opp til samtiden, med Marcellus Palingenius – vi møter kjennskap til klassikerne, til kirkefedrene og til den egne samtids litteratur.

Den første i rekken, magister Christen Lauritzen Resingdal, er den vi vet minst om. Bloch forteller at han skal ha vært rektor ved Odense skole 1577–80, at han er død av pest, og ligger begravet i St. Knuds kirke. Kanskje er han da død under epidemien 1584/85.

Psalmo Lxviii

Benedictus dominus quotidie onus imponit nobis deus et tamen est salus nostra.

Christiernus Laurentii Arhusiensis Otthoniensis ludimagister hæc amicitæ ergo scribebat.

(Salme 68, v. 20: Lovet være Herren dag efter dag! Legger Gud byrde på oss, så er han dog vår frelse. – Christen Lauritzen fra Aarhus, skolemester i Odense, har skrevet dette i vennskap.)

Psalmus Lxxviii
Benedictus dominus quotidie omni impo-
nitis nobis deus et tamen est salus nostra¹ Arhusiensis
Christiernus Laurentii² Othomien-
sis Ludimagister hęc amicitia
ergo scribat

Flectitur iratus voce rogante Deus
Quidius

Iacobus Hen-
ricus Otto-
rius uolunta-
ti optimi amici
optemperaturus
hęc pingebat.

Cicero
præteriti doloris, secunda recordatio, delictatio-
nem habet.

Bartholomæus
Langius

Hilsener til M. Absalon Pedersøn fra tre av de Odense-kolleger han var sammen med i desember 1573: (ovenfra) skolemesteren, magister Christen Lauritzen (Resingdal); sognepresten til St. Hans, Jacob Henriksen; magister Berthel Lang, sogneprest til Vor Frue. Naturlig størrelse. Transkribert tekst og oversettelse se resp. s. 80, s. 82, og s. 83.

Skolemesteren citerer her den latinske tekst etter en meget brukt skoleutgave av Davidssalmene, ved Georg Maior, en av Melanchthons trofaste tilhengere. Hans Psalterium Davidicum utkom første gang i Magdeburg 1547, og ble fulgt av flere senere opptrykk; den var tilegnet Christian III. I 1548 forsøkte man å få ham til universitetet i Danmark, men han valgte å bli i Tyskland. Sannsynligvis har hans utgave av Davidssalmene også vært brukt ved skolen i Odense. Salme 68, v. 20 finner vi igjen siden hos hans kollega Jørgen Simonsen.

Med Jacob Henriksen kommer vi over til klassikerne:

Flectitur iratus voce rogante deus. Ovidius.

Iacobus Henricius Otthonius uoluntati optimi amici optemperaturus hæc pingebat.

(En vred Gud røres av en bedende røst. Ovid. – Jacob Henriksen fra Odense som alltid vil stå til tjeneste for sin beste venn, skrev dette.)

Citatet lyder fromt, men stammer fra *Ars amandi*.¹³⁾ Umedgjørlige damer kan la seg bløtgjøre, bare man ber lenge og inntrengende nok, sier Ovid i sin bok „Elskovskunsten“ – selv en vred gud røres av en bønn. Og en dame! Men om citatet ikke er så fromt i sammenhengen hvor det står, er det brukbart til bedre formål, og gjør seg godt slik løsrevet, og fra den ene teolog til den annen.

Denne Jacob Henriksen, som var født i Odense 1522, ble i 1544 immatrikulert ved universitetet i Wittenberg, og har altså der vært samtidig med Absalon, men formodentlig bare for kortere tid. Han skal ha vært rektor og kannik i Oslo, men helt sikkert har man ikke kunnet bringe dette på det rene.¹⁴⁾ Det er trist at han ikke har skrevet et „fordum rektor ved skolen i Oslo“ i dedikasjonen her!

I fødebyen skal han først ha vært lektor i teologi, og fra 1553 til sin død i 1577 var han sogneprest ved St. Hans kirke. I 1573 hadde han et par små litterære arbeider bak seg. Det første var en oversettelse til dansk av Cyriacus Spangenberg's „Christelige Husstafel, huorledis huer Christen Menniske skal retskaffen skicke sig vdi sit Kald oc Stat . . .“, trykt i København 1561, bare tre år etter at den tyske original var utkommet. Han dedicerer sin oversettelse til Otte Ruud til Møgelkær, og viser her i fortalen tydelig sin filippistiske innstilling: så nødvendig som det er å undervise folk om den rette kristelige tro, „saa maa mand oc ingenlunde forsømme, at lære om de rette gode gierninger“, og han drar direkte til felts mot den store lutherske polemiker Matthias Flacius – underlig nok i en fortale til et verk av Spangenberg, som i de teologiske stridigheter

stod på den annen fløy – men igjen et vidnesbyrd om at den praktiske oppbyggelseslitteratur hever seg over det konfesjonelle i sine vandringer fra land til land. “... Der kommer oc megit ont aff, at mand vil fortrycke Guds gaffuer oc Gierning vdi andre Folck, saa som Saul vilde gjøre imod Daud, Pompeius imod den første Romerske Keyser Julium, Flacius Illyricus imod sin Læremester Philippum Melanthonem.” Han har en enkel og folkelig stil, isprengt med ordsproglige vendinger: „Saa maa da huer lade sig nøye met sit kald, oc huer skal leffue met sin lycke. Der som alle ville Herrer være, huem skulle da sæckene bære?“ Jacob Henriksens oversettelse av „Husstafel“ ble i 1605 opptrykt sammen med Luthers Store katekisme. Året efter at Hustavlen var utkommet, ga han ut noen betraktninger: „Fader vor, kortelig forklaret udi en Samtale emellem Gud oc vor Siel“, Kbh. 1562. Da hans kollega Hans Lang i 1576 trykte sin „Regnekonstis Bog“, var der med noen få danske rim, som Jacob Henriksen hadde laget for sine elever: „Skøne Regle om Lærdom oc øffuelse, aff den fromme oc lærde Mands Her Jacob Henrichsons . . . danske Rim oc Vdleggelse paa Catonis Disticha vddragne oc ordentlig tilsammen sætte.“ Disse rimene fyller bare bortimot to sider, og på god skolemestervis lyder det siste slik: „Lær andre igjen alt huad du vedst, Saa fremmis konster allermest.“ – Om Jacob Henriksen skriver Rasmus Glad at han var en mild og fredsommelig mann.¹⁵⁾

Magister Berthel Lang, sogneprest til Vor Frue Kirke, tyr også til de latinske klassikere:

Cicero

Præteritj doloris, secura recordatio, delectationem habet.

Bartholomæus Langius.

(Den fredelige erindring om en overstått smerte er ikke uten et visst behag.)¹⁶⁾

Berthel Christensen Lang var født i Horsens, og etter en tid å ha vært rektor ved skolen i Odense, tok han magistergraden i 1571 og ble i 1573 sogneprest til Vor Frue; han døde i 1597. Hans bidrag til litteraturen er et bryllupsvers, „Alethes“, som han lot trykke i 1570, til professor Rasmus Katholms bryllup. Katholm må altså ha vært en felles venn av ham og Hans Hemmingsen, som jo også skrev bryllupsvers til Katholm. Etter Lyschanders karakteristikk av Berthel Lang skal han ha vært lærd både som teolog og filosof, en klok og forstandig mann, med et godt omdømme, en udmerket predikant, og også dikter og musikus.¹⁷⁾

Sognepresten til St. Albani kirke, magister Jørgen Simonsen, går noe lenger frem i tiden i sitt citatvalg:

Deo non dante nihil potest labor!
Deo autem dante nihil potest liuor.¹⁸⁾

Gregorius Nazianzenus.

Georgius Simonides *pastor albani*.

(Når Gud ikke er med, nytter arbeidet lite, men når Gud er med, formår avind intet. – Jørgen Simonsen, prest til St. Albani.)

Jørgen Simonsen har citert etter hukommelsen, for han har snudd om på citatet, som egentlig lyder slik: Deo dante, nihil potest liuor: Et eo non dante, nihil potest labor. Meningen er den samme. Denne greske kirkefader, Gregorius Nazianzenus (ca. 329 – ca. 390), som ble biskop i Konstantinopel, og hvis skrifter fyller fire tykke bind i Mignes Patrologia Graeca, har øyensynlig vært populær i Norden, for i 1597 kom det til og med et utvalg av hans skrifter hos Matz Vingaard i København: „Nonnulla ex metrico scripto Gregorii Nazianzeni, collecta a G. C. D[ibvadio].“

Jørgen Simonsen har, etter sine samtidiges vidnesbyrd, vært en både lærd og god mann. Det heter hos Bloch at Lyschander kaller ham „en Mand fra Ungdommen af ypperligen øvet baade i verdslige Videnskaber, saa og i den hellige Skrivt, berømmelig af Læsning, i Fædrenes og gamle Læreres Skrifter, klygtig og ziirlig i sine Prædikener, beskeden i Sæder og Levnet“, og rosende er også omtalen hos Pontoppidan og Bircherod.¹⁹⁾

Hans fødselsår kjennes ikke, men i 1562 var han teologisk lektor ved St. Knuds kirke, og i 1571 ble han sogneprest til St. Albani, i 1577 provst til Odense by og herred. Han døde av pest i 1602. – Da han skrev sin hilsen til Absalon i 1573, hadde han ennå ikke optrådt som forfatter, men Bloch sier at han var saare flittig i sitt lesemester-embede, og H. F. Rørdam meddeler at det i Kongelige Bibliotek finnes et håndskriftbind (Kall 4° 524) med prekendisposisjoner, som han har diktet sine disipler.²⁰⁾ Men hele hans trykte forfatterskap faller i årene 1586–87, og det er pestens herjinger i Odense 1584–85, som kaller på hans sjelesørgerevner. Det er ti prekener som han holdt i 1584, og som i 1586 utkom under titelen „En Historia om Konning Davids synd Oc Straff“ sammen med „Davids 91. Psalme . . . wdi Sex . . . Prædicken“ og „Nogle Prædicken om Pestilentzis straff oc kranckhed, met Paamindelse om hendis Aarsager oc Vnderuisning huorledis Christne Folck sig der hoss mod Gud oc dennem selffuer forhandle oc skicke skulle.“ I denne siste plaserer han på selve titelbladet den samme Davidssalme, samme vers, som Christen Lauritzen Resingdal i 1573 skrev i boken til mester Absalon. Og verset gir in nuce innholdet av boken: „Psalm. 68. Herren være dagligen

loffuit, Gud legger en Byrde paa oss, oc hand trøster oss ocsaa, Sela.“ Med ubetydelig variasjon har han det med også i det første av disse skriftene, der midt på siste blad: „Psal: 68. Herren være dagligen loffuit. Gud legger oss en Byrde paa. Oc hand hielper oss. Sela.“ I fortalen til „Pestilentzis straff“ forteller han at pesten „her vdi byen bortrycte aff dette forgengelige Liff paa ij. Aars tid mere end 1300 Menniske baade vnge oc gamle“ – et høyt tall for en by med anslagsvis 4–5000 innbyggere.

Enkelt og trohjertig i tonen er det første skriftet han utgav i 1587: „En Trøstescriff, Vddragen aff Guds ord oc lærde Mendis Bøger: Huorledis Christne Menniske skulle fortrøste sig vdi deris Næste oc kieriste Venners død.“ At pesten også har hjemsøkt hans eget hus, kan man slutte av fortalen til hans neste skrift: „Tuende Tractater: Den Første Er En Trøste Scriff for Fructsommelige Quinder oc Barselquinder. Den Anden Er En Vnderuissning for Fostre Modere“, Kbh. 1587. Her takker han de gode kvinner i Odense som har bistått ham og hans hustru ved „otte vore kiere Børns Død oc affgang“. Til Fostre Modere (jordmødre) har han fornuftige og gode råd, – vekk med overtro og slurv, frem med renslighet og gudsfrykt. Særdeles klok og sindig er også hans „Poedagogia. Det er En kort och enfoldig Vnderuissning Om vnge Børns optuctelse, Vddragen aff Guds ord oc Lærde Mendis Bøger“, Kbh. 1587. Han citerer både Saxo og Erasmus Rotterdamus blant sine lærde menn, og krydrer sin stil med et og annet ordsprog. En klok og lærd og god mann, folkelig og jevn når han taler som sjelesørger til sin hjemsøkte menighet: Gud straffer, men han hjelper også. Det gjelder å gjøre bot. Bjørn Kornerup ser i ham en typisk representant for „den hjemlige Filippisme“.²¹⁾

Lektoren ved St. Knuds kirke, magister Hans Lang, citerer en forfatter som var meget populær i protestantiske land, til tross for at han i 1543 døde som „god“ katolikk:

Marcellus Palingenius.

Auxilium virtus festinat.

Amico amicus M. Absaloni Petreio

Iohannes Langius Asniensis amicæ memoriæ ergo pingebat.

(Dyden skynner seg med å hjelpe. Vennen Hans Lang fra Assens skrev dette til vennskapelig erindring for vennen M. Absalon Pedersøn.)

Italieneren Marcellus Palingenius (pseudonym for Pier Angelo Manzolli) skal ha vært livlege hos hertugen av Ferrara, og man har fra hans hånd et eneste verk, „Zodiacus vitæ“,²²⁾ hvis første utgave utkom i 1537. Fra midten av århundret av fulgte et utall av forskjellige utgaver. Verket er inndelt i 12 bøker etter de 12 bilder i Dyrekretsen, og på latinske vers

skriver han sine betraktninger over alt mellom himmel og jord, – moralske, teologiske, metafysiske, astronomiske etc. Og han angriper herunder stadig den katolske geistlighet. Om pavene sier han f. eks. at de hverken bryr seg om fedrenes bud eller Christi lære, de føler seg som alltings herrer, og tror de kan tillate seg alt. Luther roser han. Boken ble i 1558 satt på indeks, og under Paul III ble Manzollis lik gravet opp og brent som kjetter. Men hos protestantene ble boken meget lest. Bortsett fra dens brodd mot katolicismen er den til dels underholdende, og byr på mange spisse, epigrammatiske formuleringer. Like til opp i vårt eget århundre er det kommet monografier om Manzolli og hans verk, og det er ganske underlig at en dansk biskop som også satt i Odense, så sent som i 1817 skulle gjøre „Zodiacus“ til gjenstand for en inngående vurdering, sammen med en oversettelse i utdrag: „Frederik Plum: Marcellus Palingenius Stellatus. Til erindring om Reformationens Aarhundred. Odense 1817.“ Biskopen forteller i forordet at Fyens Stiftsbibliotek da eier en utgave fra Basel 1557 – skulle det være det eksemplar som Hans Lang har eiet?

Hans Lang var født i Assens 1540, og ble i 1567 rektor i Odense; i 1571 tok han magistergraden, og ble da teologisk lektor ved St. Knuds kirke. Da hans helbred begynte å svikte, søkte han presteembede, og fikk i 1593 Horne sognekall i Svendborg amt. Han døde i 1604. – Det må ha vært en klok og på mange måter begavet mann, som også har vært benyttet i verdslige oppdrag („en vittig [vetug] Mand, brugt i adskillige secularibus“). For historie hadde han en aktiv interesse, og historikeren Cornelius Hamsfort d. y. tilegnet ham sin „Regum Danorum series“. Allsidigheten i hans begavelse kommer tydelig frem i hans „En ny Regnekunstis Bog . . . met skøne nyttige Regle oc Exempler, aff atskillige Latinske, Tydske oc Danske Regnebøger vddragen oc tilsammen screffuen . . .“ Kbh. 1576. Den har en meget instruktiv fortale, og er på over 500 sider. Niels Jespersens eftermann i bispeembedet, Jacob Madsen, skriver i sin Visitasbok om Hans Lang, at han var en lærd og forstandig mann.²³⁾

Mester Absalon var i godt selskap blant sine Odense-kolleger. Felles for kretsen var fromhet og lærdom, varm pedagogisk interesse, og sans for humanistisk kultur, alt båret av kjærlighet til skole og kirke.

Det synes av flere grunner rimelig å anta at inskripsjonene i Libellus virkelig er blitt til under et convivium. Den første som skriver etter biskopen selv, er Hans Hemmingsen, yngstemann i laget; æren å skrive først blir ham sikkert til del som forfatterens sønn, og som utenbys gjest, neppe som professor ved universitetet. Han er dessuten den eneste som

daterer sin hilsen. Ingen av de andre gjør det, fordi det er unødvendig når Hans Hemmingsen alt har gjort det. Stambokshilsener pleier ellers alltid å være daterte. Absalon har heller ikke latt andre skrive i boken, endda der fremdeles var ledig plass. Som et minne om kretsen rundt bordet hin desemberdag i Odense har han tatt boken med seg hjem til Norge. Et par små notater i marginen, s. 168 og 170, er gjort med hans hånd. På titelbladet har en senere eier satt sitt navnetrekk øverst til høyre: „Elias Buggæus possidet“, og muligens stammer en del fyldige marginalnoter fra ham. I Wibergs danske prestehistorie kjennes ingen Elias Bugge. I Norge forekommer derimot en Elias Bugge som sogneprest til Valle i Setesdal; fødselsåret kjennes ikke, men han ble student fra Stavanger skole i juni 1639; han døde i 1684.²⁴) Det er da ikke urimelig å anta at han er den Elias Buggæus, som senere har ciet Libellus. Men hvordan så boken siden er kommet til Danmark og havnet i Det kongelige Biblioteks trygge favn, vites ikke.

NOTER

¹) Jfr. Lauritz Nielsen: Dansk Bibliografi 1551-1600. Kbh. 1931-33. Nr. 852 (s. 239) som setter trykkeåret til (c. 1576). - ^{1a}) Niels Hemmingsen: De methodis et ratione concionandi, Rostock 1555. - Absalon Pederssøns dagbok (jfr. note 4) for 12. jan. 1562: „Begynte ieg mester Absolon Petræius, theologus Bergensis, at læse fore mine discipuler vdi kirken locos communes Philippi Melanthonis. - 18. febr. Finiui ego m. Absolon Petræius methodum concionatoriam doct. Nicolai Hemmingii, quam meis auditoribus publice prælegi.“ - ²) „Norges Beskrivelse“ i utdrag trykt i Suhms Samlinger til den danske Historie, II, 1, Kbh. 1781, s. 33-102. Full tekst ved N. Nicolaysen i Norske Magasin, I, Chra. 1858-60, s. 65-150, og i vitenskapelig utgave med kollasjoningering av alle håndskrifter, ved Gustav Storm, i Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i det 16de Aarhundrede, Chra. 1895, s. 1-114. - Også utg. av Foreningen for norsk bokkunst, ved Harald Beyer, Bergen 1928. 104 s. - ³) Oration om M: Geble. Utg. på grunnlag av Edv. Edvartzens Bergens Beskrivelse av Oluf Kolsrud og Kristen Valkner. 61 s. Trykt med: Absalon Pedersson: Dagbok. Ved Ragnvald Iversen. Utg. for Det norske språk- og litteraturselskap. Bergen 1963. Edvartzens Bergens Beskrivelse er trykt i Bergens historiske forenings skrifter, bd. 55-58, Bergen 1951-52. - ⁴) Først trykt i utdrag av Sandvig i Suhms Samlinger til den danske Historie II, 2, 1782, s. 91-112. - Ved N. Nicolaysen: „Bergens Kapitelsbog“ i Norske Magasin, I, Chra. 1858-60, s. 181-449 (også utkommet som særtrykk). - Ny utgave ved Ragnvald Iversen for Det norske språk- og litteraturselskap, Bergen 1963. - ⁵) Norske Rigsregistrarer, II, 1863, s. 77 f. - I Gustav Storms utgave av „Norges Beskrivelse“ (jfr. note 2) sier han på s. 15 under omtalen av en av avskriftene som Anders Sørensen Vedel har ciet, at mester Absalon oppholdt seg i Danmark vinteren 1573/74. Av Gustav Storms efterlatte papirer i Universitetsbiblioteket, Oslo (legg vedrørende Absalon, Ms. 4° 1079 m) fremgår det at Storm i Kgl. Bibl. har sett vår Libellus og har notert seg inskripsjonene med dateringen. Storm må ha sluttet at når mester Absalon var i Nyborg i november og i Odense i begynnelsen av desember, kan han

ikke være kommet hjem før ut i 1574. – Da Absalon i 1564 var i Danmark, forteller han i dagboken at han den 26. september kom „i kost til her Rasmus (i Helsingør) oc var der i fem wger och bidde effter bør“ – ved vintertid i 1573 kan han nok ha ventet like lenge, i all fall på „bliden bør“. – Det er muligens H. F. Rørdam som har satt Storm på sporet etter Libellus, ved sine Bidrag til det lærde Skolevæsens Historie i Odense især i det første Aarhundrede efter Reformationen, i: Samlinger til Fyens Historie og Topographie, X, Odense 1890, s. 131–260. Her omtaler han kort vår Libellus s. 190–91: Lærdt Besøg i Odense 1573.

⁶⁾ Det var i huset hos Peder Palladius at han traff Anne Pedersdotter fra Trondhjem, som i 1553 ble hans hustru, og som i 1590, 15 år etter Absalons død, ble brent som heks i Bergen. Over dette emne skrev H. Wiers-Jensen i 1908 sitt kjente drama, „Anne Pedersdotter“. For danske lesere vil det være kjent gjennom Dreyers film „Vredens Dag“ (1943) eller gjennom Radioteatrets utsendelse 1959 i Preben Ramløvs danske oversettelse av den norske bearbeidelse for radio. Forøvrig kan henvises til universitetsbibliotekar Øyvind Ankers fyldige redegjørelse: „Anne Pedersdotter på scenen“, s. 81–100, i dramaets første trykte utgave, Oslo 1962, ved Forening for norsk bokkunst. – ⁷⁾ Jfr. Norske Rigsregistrarer, I, 1861, s. 196: „Mester Geble Superintendent i Bergens Stift fik brev med Mester Absalon (Pederssøn) som var kaldet til at være Læsemester i Bergen, at skulle forfare Leiligheden, hvor der bedst kan udlægges nogen Rente efter Stigtens Leilighed ex bonis communibus til en Læsemesters Underholdning, og det give Kongen tilkjende, og denne vil siden gjøre en Skik derpaa og den confirmere. 12. Apr. 1556.“ – ⁸⁾ R. J. F. Henriksen: Bidrag til Odense Cathedralskoles Historie, H. 8, Odense 1866, s. 9 ff. (Indbydelsesskrift). – ⁹⁾ Kgl. Bibl. har også et annet dedikasjonsseksemplar av „Libellus de coniugio“, nemlig et som Rasmus Hansen Reravius (som senere oversatte Hemmingsens Postille til dansk) i juni 1575 forærte Skelskørpresten Hans Pedersen. Dedikasjonen er i dette endda mer overstrømmende enn Jespersens til mester Absalon. – ¹⁰⁾ J. C. Bloch: Den Fyenske Geistligheds Historie fra Reformationen indtil nærværende Tid, I, Odense 1787, s. 33. Nedenfor citeres dette verk bare som Bloch. – ¹¹⁾ Se H. F. Rørdam: Københavns Universitets Historie 1537–1621, II, Kbh. 1869–72, s. 552–98. – ¹²⁾ Oversatt til heksameter av professor dr. Leiv Amundsen, Oslo. – ¹³⁾ Ovid: Ars amandi, I, 442. – ¹⁴⁾ Einar Høigaard: Oslo Katedralskoles historie, Oslo 1942, s. 32. Jfr. Bloch s. 817. – ¹⁵⁾ Rasmus Glad: Rerum Danicarum libri XI, Francof. a. M. 1573, s. 495. – ¹⁶⁾ Cicero til Luccius, i Epistolae ad familiares, lib. V, nr. 12. – ¹⁷⁾ Bloch s. 341. – ¹⁸⁾ Gregorius Nazianzenus: Epistolæ & poemata, Paris 1841, s. 595, v. 127–128 av den latinske oversettelse: Carmina, XXXII Alia generis ejusdem sententiæ. – ¹⁹⁾ Bloch s. 276. H. F. Rørdam: Klavs Christoffersen Lyskander, 1868, s. 232–33. – ²⁰⁾ H. F. Rørdam: Bidrag til det lærde Skolevæsens Historie i Odense, i: Samlinger til Fyens Historie og Topographie. X, Odense 1890, s. 147. – ²¹⁾ Bjørn Kornerups artikel om Jørgen Simonsen i Dansk biografisk Leksikon, Bd. 22, Kbh. 1941, s. 34. – ²²⁾ „Auxilium virtus festinat“ finnes ikke som begynnelseslinje i „Zodiacus vitæ“, men skjuler seg muligens midt inni en linje. – ²³⁾ Om Hans Lang se H. F. Rørdam, ovenanf. skr. (note 20), s. 277–280. Bloch s. 277–280. – ²⁴⁾ P. C. B. Bondesen: Slægten Bugge i Danmark og Norge. 2. Udg. Nyborg 1910, s. 70.